

کتابشناسی توصیفی فلسفه اشراق^۱

۱. مقدمه

۱-۱ جایگاه فلسفه اشراق در فلسفه اسلامی

فلسفه اشراق یکی از سه مکتب فلسفه اسلامی است که در قرن ششم هجری توسط شهاب الدین یحیی سهروردی (۵۴۹-۵۸۷ق) تأسیس شد. شیخ اشراق هرچند فلسفه‌مشارا برای فهم مبانی فلسفه اشراق ضروری می‌داند، ولی با نقدروش ارسسطو و ابن سینا اعلام می‌دارد که برای تحقیق در مسائل فلسفی و بیویژه حکمت الهی تنها استدلال و تفکرات عقلی کافی نیست، سلوک قلبی و مجاهدات نفس و تصفیه آن نیز برای کشف حقایق ضروری است. او غایت فلسفه را نجات نفس از ظلمات هوا و هوس و ریاضت و تزکیه نفس را لازمه علم کامل می‌داند.

برخلاف حکمت مشاء که از فلسفه یونان و بیویژه ارسسطو و تفاسیر نو افلاطونی آن سرچشمه گرفته است، حکمت اشراق خود را میراث دار دو اندیشه فلسفی می‌داند: یونان و

۱. آینه پژوهش، شماره ۲۶، مرداد-شهریور ۱۳۷۳؛ صفحه ۱۰۶-۱۲۴. برنده لوح افتخار دومین جشنواره مطبوعات (۱۳۷۴) به عنوان بهترین اثر در رشته مقاله علمی تخصصی.

ایران. از فلسفهٔ یونان بر مکاتب فیشاغوری، افلاطونی و هرمسی تکیه دارد، و از فلسفهٔ باستان ایران، که غالباً اصطلاحاتش مأخوذاً از آن است، جنبهٔ رمزی نور و ظلمت و فرشته‌شناسی را وام می‌گیرد.^۱ شیخ اشراق با اعراض از تعلیمات ظاهری زردشتیان خود را با گروهی از حکماء ایران که اعتقاد باطنی مبتنی بر وحدت مبدأ الهی داشتند یکی می‌دانست.^۲

شیخ اشراق در اندیشهٔ ترکیب حکمت افلاطون و زردشت بود، او حکمت ایران باستان را داخل جریان کلی فلسفهٔ اسلامی کرد. با فلسفهٔ اشراق، فلسفهٔ عرفان با هم تلفیق شدند. مهم‌ترین منابع حکمت اشراقی، آثار صوفیه و مخصوصاً نوشت‌های حلاج و غزالی است. رابطهٔ میان نور و امام بی‌شک برگرفته از مشکوّة الانوار غزالی می‌باشد. سهروردی مهم‌ترین سلف بلاواسطهٔ خود را در جهان اسلامی فلاسفهٔ معروف نمی‌دانست، بلکه نخستین صوفیان از قبیل بسطامی و تستری می‌شمرد.^۳

فلسفهٔ اشراق در تلفیق فلسفهٔ دین پاییش می‌نهد. قرآن کریم و احادیث نبوی را سرجشمۀ‌های‌بخش فلسفه می‌داند و بر تمسک به کتاب و سنت پامی فشارد.^۴ با این همه، فلسفهٔ اشراق مکتبی التقاطی نیست؛ بازگشتی است به وحدت ابتدائی حکمت که هر صورت آن نزد قومی رشد کرده بود و سپس در صورت نخستین خود جمع و احیا می‌شود. با فلسفهٔ اشراق، خشکی بر اهین مشائی با ذوق اشراقی جلامی یابد. فلسفهٔ اشراق به یکه‌تازی فلسفهٔ مشاء در اندیشهٔ فلسفی مسلمین پایان داد و تاقرن یازدهم این دو اندیشهٔ فلسفی در جهان اسلام پایه‌پایی هم رشد کردند. قتل زودهنگام شهاب‌الدین سهروردی در

۱. سهروردی، حکمة‌الاشراق، مجموعه مصنفات شیخ‌الاشراق، جلد دوم، به اهتمام هاری کربن، تهران، ۱۳۵۵، ص ۱۰-۱۱.

۲. سهروردی، کلمة التصوّف، فصل ۲۰ و ۲۱، رساله از شیخ اشراق، به تصحیح و مقدمه نجفقلی حبیبی، تهران، ۱۳۵۶، ص ۱۱۶ و ۱۱۷.

۳. سهروردی، التلویحات، بخش ۵۵ از کتاب الهیات، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، جلد اول، به اهتمام هاری کربن، تهران، ۱۳۵۵، ص ۷۴-۷۰.

۴. «احفظ الشريعة فإنها سوط الله، بها يسوق عباده إلى رضوانه، كل دعولم تشهد بها شواهد الكتاب والسنة فهي من تفاصي العبر وشعب الرفت. من لم يعتصم بحبل القرآن غوى، وهو في غيابة جب الهوى...» سهروردی، کلمة التصوّف، فصل ۱، رساله از شیخ اشراق، ص ۸۲.

آغاز جوانی، مانع تلوین همه جانبه یک مکتب فلسفی گشت و از سوی دیگر ظهور حکمت متعالیه و به خدمت گرفتن تفکر اشرافی به عنوان یکی از ارکان اربعه خود، اگرچه باعث استمرار حیات عناصر اشرافی در حکمت متعالیه شد، اما به حیات مستقل آن به عنوان یک جریان مشخص فلسفی پایان داد.

پرداختن به حکمت اشراف امروز از دو جنبه ضروری است: اول آشنایی با یکی از مکاتب بزرگ فلسفه اسلامی که نزدیک پنج قرن یکی از دو جریان بزرگ حکمت اسلامی بوده است؛ دوم فهم حکمت متعالیه بی‌شک، بدون درک عناصر اشراف آن میسر نیست. هر چند دل مشغولان فلسفه مشاء نیز برای پاسخگویی به نقدهای حکمت اشراف بر مبانی ارسسطو و ابن‌سینا باید با چنین فلسفه‌ای آشنا شوند. لذاز دیرباز در حوزه فلسفی ایران شرح حکمت‌الاشراق قطب‌الدین شیرازی به عنوان کتاب درسی فلسفه اشراف به رسمیت شناخته شده است. ضمناً در مطالعات پیرامون فلسفه اشراف در نیم قرن گذشته در ایران، دواعی غیر علمی را نیز باید از نظر دور داشت.

۱- طبقه‌بندی حکیمان اشرافی

در فلسفه اشراق، سهروردی همچون خورشیدی نور الانوار این مکتب فلسفی است. و دیگر حکمای اشرافی به ستاره‌هایی در روشنایی روز می‌مانند. حکمای اشرافی - یعنی فلاسفه‌ای که نماینده تمام‌عيار این کلمه فلسفی باشند - بسیار محدودند و در مقایسه با حکمای مشاء از تعداد کمتری برخوردارند. بعلاوه برخلاف حکمت مشاء که فارابی و ابن‌سینا دو شخصیت کانونی آن هستند، حکمت اشراق تک کانونی است. می‌دانیم که شهاب‌الدین سهروردی در ۳۸ سالگی^۱، یعنی در سنی که معمولاً آغاز بروز علمی است، ناجوانمردانه به قتل رسید^۱ و همچون عقلی سرخ بر پر ملاٹک نشست. از این رو آنچنان که باید، نتوانست شاگرد بپورد. لذا رواج فلسفه اشراف بیشتر متکی بر آثار سهروردی است تا حوزه درسی و شاگردان شیخ اشراق.

۱. شهرزوری، نزهۃ‌الارواح و روضۃ‌الافراج (تاریخ الحکماء) ترجمة مقصود علی تبریزی، تهران، ۱۳۶۵، ص ۴۶۰-۴۶۳.

به هر حال دومین شخصیت فلسفه اشراقی، شمس الدین محمد شهرزوری (م بعد از ۶۸۷) است^۱ او نخستین شارح حکمت الاشراق و صاحب کتابی مفصل و معتبر به نام الشجرة الالهية فی علوم الحقائق الربانية و نیز نزهه الارواح و روضة الافراح (تاریخ الحکماء) است.

سومین حکیم اشراقی، علامه قطب الدین محمد بن مسعود شیرازی (م ۷۱۰) است.^۲ شرح قطب الدین بر حکمت الاشراق هرچند متاثر از شرح شهرزوری است، اما اکنون بعنوان مهم ترین شرح حکمة الاشراق، قرنهاست کتاب درسی فلسفه اشراق است و حکیمان بزرگی از قبیل صدرالمتألهین و سبزواری بر آن تعلیقه نگاشته‌اند. قطب که از شاگردان محقق طوسی و صدرالدین قونوی است، صاحب بزرگترین دایرة المعارف فارسی علوم عقلی، یعنی درةالناتج لغرةالدجاج می‌باشد. تأثیر الشجرة الالهية شهرزوری بر این کتاب مشهود است.

چهارمین حکیم اشراقی ابن کمونه، سعد بن منصور (م ۶۸۳)^۳ از معاصرین محقق طوسی است که مهم ترین شرح بر تلویحات به نام التنقیحات، از اوست. شباهت مشهور وی در کتاب الكافش آمده است. از آثار دیگر وی الجدید فی الحکمة و نیز دو مجموعه سؤال از محقق طوسی و پاسخهای حکیم یاد شده، یاد کردنی است.

پنجمین حکیم اشراقی و دود تبریزی (م پس از ۹۳۰)^۴ است که شرح مهمی بر اللوح العمادیه سهوردی به نام مصباح الارواح فی کشف حقائق الالواح (الاشراق) و حاشیه‌ای بر حکمة الاشراق نگاشته است.

۱. ر.ک: مقدمه حسین ضیائی تربیتی بر شرح حکمة الاشراق شهرزوری، تهران، ۱۳۷۲، ص ۵۵ به بعد.

۲. ر.ک: مقدمه سید محمد مشکوک بر درةالناتج قطب الدین شیرازی، تهران، ۱۳۶۵ و نیز مقدمه ماهدخت بانو همایی بر درةالناتج قطب الدین شیرازی، تهران، ۱۳۶۵، [به گزارش جواد قالسمی در مجله مشکوکه (شماره ۴۰، پائیز ۷۲ ص ۱۹۳-۱۹۵) ترجمه کتاب «علم انواع مجرده» در آراء و اندیشه‌های علامه قطب الدین شیرازی نوشته جان والبریج در شرف اتمام است و در آینده به چاپ خواهد رسید].

۳. ر.ک: مقاله سید جعفر سجادی درباره این کمونه در جلد چهارم دائرة المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، ۱۳۷۰، ص ۵۲۶-۵۲۴.

۴. ر.ک: مقاله سه فیلسوف آذربایجانی (سهوردی، و دود تبریزی، رجیلی تبریزی) نوشته هانری کرین، در کتاب فلسفه ایرانی، فلسفه تطبیقی، ترجمه جواد طباطبایی، تهران ۱۳۶۹.

ششمین حکیم اشراقی محمد شریف نظام الدین احمد بن الہروی^۱ است که در ۱۰۰۸ انواریه رادر ترجمه و شرح حکمة الاشراق سهوردی نگاشته است.

هفتمین حکیم اشراقی اسماعیل بن محمد ریزی^۲ است که در قرن هفتم حیات النفس را در فلسفه اشراق به زبان فارسی نگاشت.

گفتنی است اطلاق حکیم اشراقی بر حکمای سبعه مذکور بر یک منوال نیست، کلی مشکّک است.

غیر از هفت حکیم یاد شده، گروهی از حکمانیز با تأثیف شروح معتبری بر آثار سهوردی گرایش خود را به فلسفه اشراق ابراز داشته‌اند. اینان هر چند به اندازه گروه اول اشراقی محسوب نمی‌شوند، اما به هر حال در این باب صاحب منزلتی ویژه هستند. از این نکته نیز غافل نبوده ایم که هر شارحی لزوماً بر مذهب مatan نیست.

مهم ترین حکیمان گروه دوم از این قرارند:

۱- جلال الدین محمد دوانی (م ۹۰۸) حکیم و متکلم پرآوازه قرن نهم، صاحب مهم ترین شرح هیا کل النور.

۲- غیاث الدین منصور دشتکی (م ۹۴۰ یا ۹۴۹) که در نقد شرح دوانی، شرحی دیگر بر هیا کل النور نگاشته است.

۳- علامه حلی (م ۷۱۶) که در آثار وی شرح حکمة الاشراق^۳ و حل المشکلات من کتاب التلویحات^۴ و کتاب المقاومات، که در آن درباره حکمای سلف بحث کرده است^۵ دیده می‌شود.

۴- عبدالرزاق لاهیجی، معروف به فیاض (متوفی ۱۰۵۱ یا ۱۰۷۲) صاحب شرح هیا کل النور.

۱. ر.ک: مقدمه حسین ضیایی بر انواریه، محمد شریف الہروی، تهران، ۱۳۶۳.

۲. ر.ک: مقدمه محمد تقی داشن پژوه بر حیات النفس، اسماعیل بن محمد ریزی، تهران، ۱۳۶۹.

۳. امین، سیدمحسن؛ اعیان الشیعه، ج ۵، ص ۴۰۶، بیروت ۱۴۰۳.

۴. العلامه الحلی، الخلاصه (رجال العلامة الحلی) تحقیق السید محمد صادق بحر العلوم، ص ۴۷.

۵. همان.

۵- سید میر شریف جرجانی (م ۸۱۲) صاحب شرح حکمت الاشراق.^۱

۶- محمدعلی حزین لاهیجی (م ۱۱۸۰) صاحب شرح کلمة التصوف، تعلیقه بر تلویحات، حاشیه بر شرح حکمة الاشراق و حاشیه بر شرح هیاکل النور.
در این میان گروه سومی از فلاسفه هستند که نه به مثابه حکمای گروه اول نماینده فلسفه اشراق به حساب می آیندو نه همچون حکیمان گروه دوم کتابی اشراقی تالیف کرده اند، ولی در آثار ایشان رگه های اشراقی بسیار مشخص است.

مهم ترین حکیمان این گروه محقق طوسی و میرداماد و میرفندرسکی هستند.
نظریه محقق طوسی درباره علم خداوند در شرح اشارات وی نشانگر گرایشی اشراقی است.^۲ میرداماد در شعر اشراق تخلص می کرد و عنوانی همچون قبسات و جنووات برای آثار خود برمی گزید و مهم تر از همه گرایشهای مختلف اشراقی در آثار مختلف وی پراکنده است.^۳

گروه چهارم از حکمای اشراقی همه فلاسفه مکتب حکمت متعالیه هستند که فلسفه اشراق را یکی از مقدمات مکتب خود دانسته، فی الواقع شکل تکامل یافته فلسفه اشراق را رائمه نموده اند. گذشته از رگه های آشکار اشراقی در آثار مختلف حکمت متعالیه^۴ صدر المتألهین و سبزواری^۵ بر شرح حکمت الاشراق نیز تعلیقه نگاشته اند.
می توان اذعان کرد از زمان سهور دی تاکنون سایه سنگین فلسفه اشراق بر اندیشه فلسفی مسلمانان کاملاً مشهود است. تعیین میزان تأثر حکمای قرن هفتم به بعد از فلسفه اشراق موضوع تحقیق جداگانه ای است.

۱. فلوگل (حاجی خلیفه)، به نقل از ابو ریان، اصول الفلسفه الاشراقیه عند الشهاب الدین السهوری، قاهره ۱۹۸۷، ص ۵۲.

۲. نصیر الدین الطوسي، شرح الاشارات والتبيهات، ج ۲۹۹-۳۱۱-۳، تهران، ۱۴۰۳.

۳. برای نمونه نگاه کنید به موسوی مدرس بهبهانی، سیدعلی؛ حکیم استرآباد میرداماد، تهران، ۱۳۷۰، ص ۳۰۴.

۴. به عنوان نمونه نگاه کنید به: محسن بیدارفر، مقدمه تفسیر القرآن الکریم صدر المتألهین شیرازی، ج ۱، ص ۶۶-۶۴، قم، ۱۳۶۶.

۵. مقدمه مسعود طالبی بر شرح منظمه حکیم سبزواری همراه با تعلیقات استاد حسن زاده آملی، تهران ۱۴۱۳، ج ۲۱، ص ۲۱.

۳-۱. سهروردی در گستره پژوهش

کهن‌ترین و معتبرترین گزارش از زندگی و آثار شهاب الدین سهروردی، شرح حالی است که شمس الدین محمد شهرزوری، مرید دانشمند شیخ اشراق، در نزهه الارواح به رشته تحریر آورده است.^۱ وی با اطلاع از مقام درونی سهروردی با بیانی روان و قلمی شیوا چهره معنوی و صورت باطنی سهروردی را به نحوی بدیع ترسیم کرده است. دیگر تراجم نگاران مسلمان تو اanstه اند مطلبی تازه بر نوشته شهرزوری بیفزایند.^۲ شهرزوری در این کتاب ۴۵ رساله و کتاب از سهروردی (غیر از اشعار عربی و فارسی و مواضع وی) را معرفی می‌کند؛ هر چند وجود کتب دیگری از شیخ اشراق را نیز ممکن می‌شمارد. او تنها در دو مورد از کتابهای معرفی شده تردید روا می‌دارد.

در عصر ما در ربع دوم قرن بیستم از جانب بعضی دانشمندان غربی عنایت ویژه‌ای در شناخت آثار و اندیشه سهروردی شده است. نخستین کوشش‌های روشنمند در شناخت آثار سهروردی از سوی بروکلمان^۳ و ریتر^۴ اعمال گشته است. اما دانشمندی که بزرگ‌ترین سهم در معرفی افکار و آراء و روش سهروردی در غرب، بلکه در ایران را دارد، هانری کرین، عارف و دانشمند فقید فرانسوی است.^۵ او ابتدا با نگارش مقاله‌بر مایه‌ای به نام سهروردی، بنیانگذار فلسفه اشراق در پاریس^۶ و سپس روابط حکمت اشراق و ایران

۱. شهرزوری، نزهه الارواح و روضة الافراح (تاریخ الحکماء) تصحیح خورشید احمد، حیدرآباد، ۱۹۷۶، متن و ترجمه فارسی بخش سهروردی تاریخ الحکماء در مقدمه دکتر نصر جلد سوم مجموعه مصنفات سهروردی آورده است. تهران، ۱۳۵۵.

۲. ابن ابی اصیبعة، عيون الانباء، ۲، ۱۶۷/۲، این خلکان ۴۱۰/۲، اتمام التمهّة. ۳۹

3. Brockelman, c.; Geschichte der Arabischen literature, suppl. Band I, Leiden, 1937

4. Ritter, H.; Die Vier suhrawardi, Der Islam, XXIV 1937.

۵. برای آشنایی با کرین نگاه کنید به: مقدمه سیدحسین نصر بر جشن نامه هانری کرین، تهران، ۱۳۵۶ تحت عنوان «زندگی، آثار و افکار استاد هانری کرین».

شایگان داریوش، هانری کرین، آفاق تفکر معنوی اسلام ایرانی؛ ترجمه باقر پیرهام، تهران، ۱۳۷۱.

6. Corbin, Henry; Suhrawardi d' Alep fondateur de la doctrine illuminative; paris, 1939.

باستان در تهران،^۱ و بالآخره با انتشار المجموعه فى الحكمة الالهيه،^۲ که تصحیح انتقادی الهیات سه کتاب اصلی سهروردی یعنی تلویحات و مقامات و مطارحات در استانبول و پس از آن انتشار متن منقح حکمة الاشراق، بزرگترین قدمهار ادر راه شناخت و معرفی حکیم پرآوازه سهرورد برداشت. تدوین و انتشار سه جلد مجموعه مصنفات شیخ اشراق از سوی هائزی کربن با اسلوبی علمی تاکنون درباره آثار هیجیک از حکماء اسلامی انجام نشده است. کربن در کار تدارک جلد چهارم این مجموعه بود^۳ که اجل مهلتش نداد. وی بر هر سه جلد مقدمه‌های مفصل تحلیلی به زبان فرانسوی نگاشته است^۴ این سه مقدمه حاوی بدیع‌ترین نکات درباره اندیشه سهروردی و فلسفه اشراق است. چند کتاب و رساله سهروردی توسط کربن به زبان فرانسه ترجمه شده است.^۵ همچنین در کتاب بزرگ بجا مانده از کربن تحت عنوان در سرزمین اسلام ایرانی، بخش قابل ملاحظه‌ای به سهروردی اختصاص دارد.^۶ در میان غربیان اسپیس و ختنک^۷ نیز به ترجمه رسائل سهروردی اقدام کرده‌اند. لویی ماسینیون نیز از جمله کسانی است که درباره سهروردی مطالبی نگاشته است.^۸ در ایران بعد از کربن، سهم بزرگ در تصحیح و معرفی آثار سهروردی از آن دکتر

1. Les Motifs Zcroastriens dans la philosophie de suhrawardi; Tehran 1948

این رساله توسط احمد فردید و گلشن به فارسی ترجمه شده است روابط حکمت اشراق ایران باستان، تهران ۱۳۴۴.

2. Opera Metaphysica et Mystica. Istambool 1945.

۳. نصر، سیدحسین؛ مقدمه جلد سوم مجموعه مصنفات شهاب الدین سهروردی، تهران، ۱۳۵۵، ص ۶۰.

۴. مقدمات کربن بر مجموعه مصنفات شیخ اشراق هنوز به فارسی ترجمه نشده است.

۵. ترجمه حکمة الاشراق، به فرانسوی

Corbin, H. Le Livre de La sagsse orientale Verdier, paris, 1986

ترجمه مجموعه ای از حکایتهای اشراقی در کتابی به نام آواز پر جبرئیل:

Corbin, H. Archangel empourpre, paris شامل: آواز پر جبرئیل، صفیر سیمرغ، لغت موران، عقل سرخ...

۶. اثر بزرگ کربن در ۴ جلد. دکتر نصر از آغاز ترجمه این اثر خبر می‌دهد (جشن نامه هائزی کربن، تهران ۱۳۵۶ ص

Corbin, H. En Islam Iranien, paris, 1917 - 1973 (۱۶ و ۱۷)

7. Spies, Otto and Khatak S.K., Three Treatises of Myslicism stuttgart. 1935

رساله لغت موران، رساله صفیر سیمرغ و رساله الطیر.

8. Recueil de Textes Inedits Concernant L'Histrie de La Mystique en pays d'Islam, Paris,

1929.

سیدحسین نصر است از وی چند مقاله و نیز تصحیح آثار فارسی سهروردی در مجموعه مصنفات در دست است.^۱

در میان پژوهش‌های عربی درباره اندیشه سهروردی و فلسفه اشراق، کارهای ابوریان^۲ و مصطفی حلمی^۳ قابل ذکر است. در تحلیل فلسفی آراء سهروردی، کار دانشمند معاصر، دکتر ابراهیمی دینانی در کتاب شاعر اندیشه و شهود در فلسفه سهروردی یادگردی است.

علی‌رغم امتیازات فراوان مجموعه سه جلدی مصنفات شهاب الدین بحیی سهروردی، این کتاب حاوی همه آثار شیخ اشراق نیست. در مجموعه مصنفات مجموعاً بیست رساله و کتاب سهروردی تصحیح شده است. از این بیست اثر، در سه مورد تنها بخشی از سه کتاب سهروردی انتشار یافته است. کرین تنها بخش سوم، یعنی الهیات، کتابهای تلویحات، مقولمات و مطارحات را منتشر ساخته است. بخش‌های منطق و طبیعیات این سه کتاب در مجموعه مصنفات نیامده است. منطق تلویحات توسط دکتر فیاض جداگانه تصحیح و منتشر شده است. رساله اللوح العمامیة، کلمة التصوف و بخش الهیات کتاب اللمحات توسط دکتر نجفقلی حبیبی ادامه کار کرین و نصر در مجموعه مصنفات به حساب می‌آید. متن کامل لمحات پیشتر توسط امین معلوم در بیروت تصحیح و منتشر شده بود. متن هیاکل النور را نیز که در هندو ایران منتشر شده است، اگر به موارد یاد شده بیفزاییم، در می‌یابیم که مجموعاً ۲۴ رساله و کتاب سهروردی تصحیح و منتشر شده

۱. برای آشنایی با کارهای دکتر نصر مراجعه شود به:

Chittick, W. The works of seyyed Hossein Nasr through his fortieth Birthday و کارنامه دکتر سیدحسین نصر، مجله کلک شماره ۴۴-۴۳، مهر و آبان ۱۳۷۲، ص ۱۹۷-۱۵۷.

۲. ابوریان، محمدعلی؛ اصول الفلسفه الاشراقیه عنده شهاب الدین سهروردی، قاهره ۱۹۵۸ (طبع ۲، ۱۹۸۷). این کتاب توسط دکتر محمدعلی شیخ به فارسی ترجمه شده است. تهران، ۱۳۷۲، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تحت عنوان مبانی فلسفه اشراق از دیدگاه سهروردی.

۳. مصطفی حلمی، محمد؛ آثار سهروردی المقتول، تصنیفات‌ها و خصائص‌ها التصوفیة و الفلسفیة، مجله کلیه الآداب، جامعه القاهرة، ۱۹۵۱ م. و نیز تعلیق «سهروردی و حکمة الاشراق» ذیل مقاله سهروردی، فان دن برج، دائرة المعارف الاسلامیه ج ۱۵ (ترجمه عربی ۱۹۳۶ - ۱۹۱۳)، (First Encyclopedia of Islam, Leiden 1913 - 1936).

است. اما حدود یک چهارم آثار سهور دی هنوز تصحیح و منتشر نشده که در میان آنها طبیعتات تلویحات و منطق و طبیعتات مقاومات و مطارحات، (منطق و طبیعتات لمحات در ایران) و نیز الواردات والتقدیسات قابل توجه است. بنابر فهرست شهر زوری ۲۴ عنوان از آثار سهور دی هنوز منتشر نشده است. ما نام شائزده اثر دیگر از سهور دی رانیز که در فهرست شهر زوری نیامده است به عنوان آثار قابل تحقیق آورده ایم. بعلاوه شروح قابل ملاحظه ای از آنچه میراث فلسفه اشراق را تشکیل می دهد، هنوز به زیور طبع آراسته نشده است، شرح و دود تبریزی بر اللوح العمامیدی و شرح ابن کمونه بر تلویحات در این میان یاد کردندی است.

متن شرح حکمة الاشراق قطب الدین شیرازی و تعلیقه ارزشمند صدرالمتألهین شیرازی، علی رغم اینکه کتاب درسی فلسفه اشراق در حوزه های فلسفی ایران به حساب می آید، هنوز تصحیح نشده و چاپ سنگی قرن گذشته تنها نسخه چاپ شده آن است. کتاب ارزشمند الشجرة الالهیة شهر زوری نیز تاکنون مطلقاً منتشر نشده است. انتشار مصحح و روشناند آثار یاد شده قدم اول در راه تحقیق در فلسفه اشراق است، و بدون چنین قدمی هرگونه تحلیل و پژوهش فلسفی درباره حکمت اشراقی همه جانبه، تام و دقیق نخواهد بود. قدم بعدی تدوین متنی مطمئن و دقیق و به زبان روز از فلسفه اشراق است. متنی که جوانب مختلف، مبانی و آراء و ابتکارات این نظام فلسفی را عیان سازد و به کار تعلیم و آموزش فلسفه اشراق بیاید.

۱-۴. طبقه بندی آثار شیخ اشراق

شهاب الدین سهور دی همچون شهابی زودگذر در آسمان حکمت و عرفان ایران در خشیدو اثری جاودانه در اندیشه مسلمانان بر جای گذاشت. علی رغم عمر کوتاه این نابغه اسلامی، افزون از پنجاه کتاب فارسی و عربی ازوی به جا مانده است. تشریعی وی متین و جذاب است. نوشته های فارسی وی از شاهکارهای ادب فارسی به شمار می آید و سرمشق تئریوسی داستانی فلسفی و عرفانی گشته است.^۱

۱. ر. ک: تاریخ ادبیات ایران، دکتر ذبیح الله صفا، جلد دوم، ص ۹۹۷-۹۹۶ تهران، ۱۳۶۹ (چاپ دهم)

آثار سهروردی را به چند گونه می‌توان تقسیم کرد. نخستین بار لوئی ماسینیون^۱ تقسیم‌بندی سه گانه‌ای از آثار سهروردی ارائه کرد که قابل مناقشه فراوان است. پس از اوی کربن تقسیمی چهار گانه از مصنفات سهروردی به دست داد.^۲ نصر با جزیی تغییر، به تقسیمی پنج‌گانه در آثار سهروردی قائل شد.^۳ بارجوعی دوباره به آثار سهروردی و شروح و تعلیقات آنها و تحقیقات انجام یافته درباره آراء سهروردی و فلسفه اشراق، آثار سهروردی را می‌توان به شش دسته تقسیم کرد:

دسته اول: کتبی که مختص بیان عقاید اشراقی است. در این دسته تنها کتاب حکمة الاشراق جای می‌گیرد که با تمام آثار سهروردی متفاوت است و سنگ اول فلسفه اشراقی به حساب می‌آید. وی در این کتاب سیمای تمام عیار مکتب تاسیسی خود را جلوه‌گر می‌سازد.

دسته دوم: چهار کتاب بزرگ تعلیمی و نظری سهروردی که همگی به زبان عربی نگاشته شده است. در آنها ابتدا از فلسفه مشائی، با تفسیر خاص سهروردی سخن رفته است. سپس بر این مبنای فلسفه اشراق مورد تحقیق قرار می‌گیرد. هر چهار کتاب دارای سه‌بخش منطق، طبیعت‌الهیات است. این چهار کتاب عبارتند از: التلویحات، المشارع والمطارحات، المقاومات، اللمحات. در میان این چهار کتاب، تلویحات مهم‌ترین آنهاست. مطارحات به منزله شرحی است بر تلویحات، لمحات در حکم تلخیص آن است و مقاومات الحاقی است بر تلویحات.

دسته سوم: رساله‌های کوتاه‌تر فارسی و عربی که در آنها موارد پنج کتاب سابق به زبانی ساده‌تر و به صورت خلاصه توضیح داده شده است. در این دسته دور رساله بسیار مهم هیاکل النور واللوح العمادیه قرار دارد که به زبان عربی نگاشته شده و توسط خود سهروردی به فارسی برگردانیده شده است. رساله‌فی اعتقاد الحكماء به زبان عربی و رساله‌های پرتونامه و بستان القلوب به زبان فارسی نیز در این دسته جای می‌گیرد. در انتساب

۱. ماسینیون ۱۹۲۹ و نیز مقدمه امین معلوم بر الممحات، بیروت ۱۹۶۹ م.

۲. مقدمه جلد اول مجموعه مصنفات Corbin, H, Opera Metaphysica et Myslica, I, XVI.

۳. نصر، سیدحسین، سه حکیم مسلمان، ص ۶۸-۶۹.

بستان القلوب به سهروردی بحثهایی در گرفته است که ماتساب را به دلایلی که در جای خود خواهد آمد ترجیح داده ایم.

دسته چهارم: حکایتهای رمزی و یاداستانهایی که در آنها از سفر نفس در مراتب وجود و رسیدن به اشراق و سعادت سخن رفته است. زبان اکثر این رساله‌ها فارسی است و برخی از آنها عبارتند از: عقل سرخ، صفیر سیمرغ، آواز پر جریل، لغت موران، رسالته فی حالة الطفولية، روزی با جماعت صوفیان و رسالت پراهمیت الغربة الغریبه و نیز رسالته فی المراجع که هنوز منتشر نشده است.

دسته پنجم: تحریرها، ترجمه‌ها، شروح و تفاسیر کتب فلسفی گذشته و نیز آنچه بر قرآن کریم و احادیث نبوی نوشته است. از این زمرة است تفسیر چند سوره قرآن و بعضی احادیث حضرت رسول (ص) که هنوز منتشر نشده است، شرح فارسی اشارات شیخ الرئیس - که این نیز تاکنون منتشر نشده، ترجمه فارسی رسالته الطیر ابن سینا و از همه مهم تر رسالته فی حقیقت العشق یا مونس العشاق که مبتنی بر رسالته فی العشق شیخ الرئیس است.

دسته ششم: دعاها و مناجات‌نامه‌هایی که همگی به زبان عربی هستند و الواردات و التقدیسات خوانده می‌شوند و مجموعه‌ای بدیع در نیایش به حساب می‌آید و متأسفانه تاکنون منتشر نشده است.

مشخص کردن ترتیب زمانی نگارش آثار سهروردی بسیار دشوار است. چرا که سهروردی در آثار مختلف خود به یکدیگر ارجاع می‌دهد.

آثار دیگر حکمای اشراقی را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

دسته اول: کتبی است که به عنوان شرح و تعلیقه بر آثار سهروردی نگاشته شده است. شروح شهرزوری و قطب الدین بر حکمة الاشراق، شرح ابن کمونه بر تلویحات، شرح دوائی و غیاث الدین دشتکی بر هیاکل النور، شرح و دود تبریزی بر اللوح العمادیه، مهم ترین کتب این دسته اند:

دسته دوم: کتبی که مستقلاند در فلسفه اشراق نگاشته شده است. کتاب ارزشمند الشجرة الالهية شهرزوری - که متأسفانه هنوز منتشر نشده است، درالتاج قطب الدین

شیرازی که دائرۃالمعارفی است از جمله حاوی اندیشه‌اشراقی و نیز حیات‌النفوس ریزی (حکمت اشراق به زبان فارسی) از این دسته به حساب می‌آیند.

دسته سوم: با توجه به دیدگاه خاص فلسفه اشراق به منشاً فلسفه، تاریخ فلسفه در این اندیشه جایگاهی ویژه می‌یابد. نزهۃالارواح شهرزوری یک تاریخنگاری فلسفی به شیوه اشراقی است و در موضوع خود منحصر به فرد می‌باشد (متأسفانه متن اصلی یعنی عربی آن، هنوز در ایران منتشر نشده است).

۵ - ۱ - کتابشناسی توصیفی فلسفه اشراق

این کتابشناسی از دو بخش تشکیل شده است: بخش اول به معرفی آثار منتشر شده فلسفه اشراق و نیز کتب و مقالاتی که درباره اندیشه سهروردی و حکمت اشراق منتشر شده‌اند می‌پردازد. بخش دوم عهده‌دار معرفی آثار منتشر نشده فلسفه اشراق است.

بخش اول از پنج فصل فراهم آمده است: فصل اول حاوی مجموعه‌های منتشر شده آثار سهروردی است. در این فصل هفت مجموعه معرفی شده است. در فصل دوم به معرفی آثار منتشر شده شیخ اشراق پرداخته‌ایم. در این فصل مشخصات بیست و چهار کتاب یارساله معتبر منتشر شده سهروردی آمده است. فصل سوم عهده‌دار ارائه مشخصات شروح و تعلیقات منتشر شده بر کتب حکیم سهرورد است. مجموعاً بر چهار کتاب سهروردی هشت شرح و تعلیقه نگاشته شده منتشر شده است. در فصل چهارم به معرفی دیگر متون منتشر شده فلسفه اشراق پرداخته‌ایم. تنها ۴ کتاب در این فصل معرفی شده است. فصل پنجم عهده‌دار کتب و مقالات منتشر شده عربی و فارسی درباره فلسفه اشراق است. این فصل در ۲ قسمت عرضه شده است: در قسمت اول یعنی کتب و مقالات عربی کارهای ۴ نفر از محققین عرب را آورده‌ایم. در قسمت دوم یعنی کتب و مقالات فارسی درباره فلسفه اشراق، ۴ کتاب و ۴۸ مقاله معرفی شده‌اند.

لازم به ذکر است مقالاتی که در نقد کتب اشراقی نوشته شده در ذیل عنوان کتاب آورده‌ایم.

در زمینه عنوان کتابهای سهروردی و دیگر حکماء اشراق، صحیح‌ترین عنوان را برگزیده‌ایم و دیگر عنوانهای در پرانتر آورده‌ایم.

کلیه جایهای هر کتاب و رساله، اعم از ایران و خارج از آن، را به ترتیب زمان نشر با مشخصات کامل ارائه کرده‌ایم. کوشیده‌ایم کتب ارائه شده با تبعیت کامل ارائه شود. مقالات منتشر شده در ایران نیز همین گونه است. اما در مورد مقالات عربی و مقالات فارسی منتشر شده در خارج از ایران، به علت کمبود منابع، استقصای کامل میسر نشده است. در این کتابشناسی کتب و مقالات درباره فلسفه اشرافی، غیر از زبانهای فارسی و عربی، مدنظر نبوده است؛ هرچند به موارد مهم آن در متن یا حاشیه اشاره کرده‌ایم. در زمینه پایان‌نامه‌های تحصیلی نیز، در این مجال معرفی عنوانی که به فلسفه اشراف اختصاص یافته است، میسر نشد.

بخش دوم، یعنی آثار منتشر نشده فلسفه اشراف، در ۲ فصل فراهم آمده است: فصل اول به آثار منتشر نشده سه‌روری پرداخته شده است و ۲۵ اثر قطعی الاستناد (براساس فهرست شهرزوری) که هنوز منتشر نشده و شانزده اثر که در دیگر منابع به سه‌روری نسبت داده شده، آورده شده است. قضاویت نهائی درباره صحت استناد و عدم آن منوط به رجوع به جمیع نسخ خطی موجود آنها و تحقیق و مقایسه با آثار سه‌روری است. در فصل دوم دیگر کتب منتشر نشده فلسفه اشراف را گردآورده‌ایم. در این فصل ۲۴ شرح بر آثار سه‌روری و ۵ کتاب مستقل حکماء اشراف معرفی شده است. اینکه نسخه‌ای از این کتب به جامانده یانه، و نیز صحت استناد و عدم آن همه در گرو تحقیق در نسخ خطی این عنوانین است. منابع استناد این عنوانین به حکماء اشرافی و سه‌روری در متن یا پاورپوینت ذکر شده است.

تا آنجا که می‌دانیم درباره کتابشناسی فلسفه اشراف تاکنون تحقیق مستقلی صورت نگرفته است. بی‌شک قدم اول ناقص و نارسا است. تذکر کاستیها و خطاهای نگارنده سبب مزید امتنان است.

۲. آثار منتشر شده فلسفه اشراف

۱-۲. مجموعه‌های منتشر شده از آثار سه‌روری

به طور کلی هفت مجموعه از آثار شیخ اشراف منتشر شده است. مقصود ما از «مجموعه» کتابی است که حاوی حدائق متن اصلی دورساله شهاب الدین سه‌روری باشد.

این فصل را به ترتیب تاریخ انتشار تنظیم کرده‌ایم. در فصول آینده بگرأت به این مجموعه‌ها استناد خواهیم کرد. در این فصل عنوان رسائل و تعداد آنها را آن‌چنان که گردآورندگان مجموعه‌ها ذکر کرده‌اند، آورده‌ایم و از اشاره به عنوان مشهور یا دیگر عنوان رساله پرهیز کرده‌ایم. این مشخصات را به فصل آینده موكول نموده‌ایم.

۱- سه رساله درباره تصوف Three Treatises of Mysticism اشتتوگارت ۱۹۳۵ م.

همراه با مقدمه در شرح احوال سهروردی و ترجمه انگلیسی رساله‌ها به قلم اسپیس (spies) و ختک (Khatak) شامل سه رساله: ۱- رساله لغت موران، ۲- رساله صفیر سیمرغ ۳- رساله الطیر.

۲- دور رساله از سهروردی، تهران، ۱۳۱۷ش، به اهتمام دکتر مهدی بیانی. شامل:

۱- رساله فی حالة الطفو ليت، ۲- روزی با جماعة صوفيان.

۳- مجموعه فی الحکمة الالهیة من مصنفات شهاب الدین یحیی سهروردی.

استانبول، ۱۹۴۵م، به اهتمام هانری کربن Opera Metaphysica et Mystica, ed. H. Corbin شماره ۱۶ سلسلة النشریات الاسلامیه. مشتمل بر بخش الهیات سه کتاب: ۱- التلویحات، ۲- المقاومات، ۳- المشارع والمطاحات. همراه با مقدمه تحلیلی مفصلی به زبان فرانسوی.

چاپ دوم: تهران، ۱۳۵۵ش، تحت عنوان مجموعه مصنفات شیخ اشراق

شهاب الدین یحیی سهروردی، جلد اول انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران، شماره ۱۱، گنجینه نوشتہ‌های ایرانی، دوره جدید، شماره ۱.

چاپ سوم: تهران، ۱۳۷۲ش. موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).

۴- مجموعه دوم مصنفات شیخ الاشراق، شهاب الدین یحیی سهروردی در حکمت

الهی Ouvre philosophiques et mysliques (Opcra Metaphysica et Myslica II)، با تصحیح و مقدمه تحلیلی مفصل فرانسوی هانری کربن به زبان فرانسوی، تهران، ۱۳۳۱ش، پاریس، ۱۹۵۲م، قسمت ایران‌شناسی انتیتو ایران و فرانسه، مجموعه آثار ایرانی، شماره ۲.

چاپ دوم: تهران ۱۳۵۵ش، تحت عنوان مجموعه مصنفات شیخ الاشراق،

شهاب الدین یحیی سهروردی، جلد دوم، انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران، شماره ۱۳، گنجینه نوشه‌های ایرانی، دوره جدید، شماره ۲.

چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۲ ش، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).

مشتمل بر ۱- کتاب حکمة الاشراق، ۲- رسالت فی اعتقاد الحكماء، ۳- قصة الغربة الغريبة، همراه با متن خبائی از دو شرح قطب الدین شیرازی و شهرزوری بر مقدمه حکمت الاشراق و ترجمه و شرح فارسی قصه الغربة الغريبة.

۵- چهارده رساله، تالیف و ترجمه فخر الدین رازی، شهاب الدین سهروردی، اثیر الدین اهری، ذوالفضائل اخسیکتی و دیگران، ترجمه و تصحیح و مقدمه و تراجم احوال از سید محمد باقر سیزوواری، تهران، ۱۳۴۰، دانشگاه تهران.

شامل چهار رساله: ۱- رسالت هشتم ترجمه رسالت الطیر (که به نظر گردآورنده کتاب از ذوالفضائل اخسیکتی است)، ۲- رسالت یازدهم داستان سیمرغ و کوه قاف (سیاح و باز) که گردآورنده نام مؤلف آن را تعیین نکرده است، ۳- رسالت دوازدهم، پرتو نامه از شیخ اشراق، ۴- رسالت سیزدهم، روضة القلوب که به نظر گردآورنده احتمالاً از شیخ اشراق است.

این مجموعه فاقد مشخصات نسخ و در میان مجموعه‌های این بخش در پایین ترین سطح قرار دارد.

۶- مجموعه آثار فارسی شیخ اشراق، با تصحیح و تحشیه و مقدمه دکتر سیدحسین نصر، با مقدمه تحلیلی به زبان فرانسه از هانری کربن، تهران، ۱۳۴۸ ش. قسمت ایران‌شناسی انتیتو ایران و فرانسه، گنجینه نوشه‌های ایرانی، شماره ۱۷.

چاپ دوم: تهران، ۱۳۵۵ ش، تحت عنوان مجموعه مصنفات شیخ الاشراق شهاب الدین یحیی سهروردی، جلد سوم، مشتمل بر مجموعه آثار فارسی شیخ اشراق، انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران، شماره ۱۴، گنجینه نوشه‌های ایرانی، دوره جدید، شماره ۳.

چاپ سوم: تهران، ۱۳۷۲، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه) مشتمل بر ۱۴ رساله: ۱- پرتو نامه، ۲- هیاکل النور، ۳- الواح عمادی، ۴- رسالت الطیر، ۵- آواز پرجبرئیل، ۶- عقل سرخ، ۷- روزی با جماعت صوفیان، ۸- فی حالة الطفولیت، ۹- فی حقيقة العشق یا مؤنس العشاق، ۱۰- لغت موران، ۱۱- صفیر سیمرغ،

۱۲- بستان القلوب (یارو پة القلوب)، ۱۳- یزدان شناخت، ۱۴- رساله عربی الابراج
به تصحیح کرbin.

۷- سه رساله از شیخ اشراق شهاب الدین یحیی سهروردی، به تصحیح و مقدمه دکتر
نجفقلی حبیبی، تهران، ۱۳۵۶، انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران. مشتمل بر: ۱- الواح
العمادیه، ۲- کلمة التصوف، ۳- بخش الهیات اللمحات.

لازم به ذکر است که در انتهای مقدمه جلد سوم مجموعه مصنفات شیخ اشراق آمده
است که «جلد چهارم مجموعه آثار سهروردی که اکنون [یعنی سال ۱۳۴۸ ش] در دست تهییه
است شامل: ۱- متن عربی ال الواح العمادیه ۲- متن عربی هیا کل النور ۳- کلمة التصوف
۴- الواردات والتقدیسات خواهد بود، به این ترتیب امیدمی رود بزودی مجموعه کامل آثار
سهروردی در این سلسله انتشار یابد.»^۱ متأسفانه این وعده هنوز جامه عمل نپوشیده است. از
این به بعد از مجموعه های شماره ۳ و ۴ و ۶ به نام سه جلد مجموعه مصنفات یاد خواهیم کرد.

۲- آثار منتشر شده شیخ اشراق

در این فصل مجموعاً بیست و چهار کتاب یا رساله معتبر از سهروردی به ترتیب
الفبائی اشاره می شود. مراد از معتبر آثار مسلم و نیز تألیفاتی است که نسبت به آنها به شیخ
مقتول محتمل است.

۱- آواز پر جبرئیل (رساله...): الف: ۱۹۳۵م، به اهتمام هانری کرbin ویل کراوس،
همراه با ترجمه فرانسوی در مجله آسیایی.

ب: تهران ۱۳۲۵ش، به اهتمام دکتر مهدی بیانی، ضمیمه مجله پیام نو. (چاپ دوم،
تهران ۱۳۶۱، انتشارات مولی)

ج: تهران، ۱۳۴۸، ۱۳۵۵، ۱۳۷۲) جلد سوم مجموعه مصنفات، ترجمه عربی این
داستان همراه با شرح توسط عبدالرحمن بدوى در کتاب شخصیات قلقة فی الاسلام: قاهره
و نیز در مقدمه کتاب اللمحات سهروردی، تصحیح امین معلوم، بیروت ۱۹۶۹ م
آمده است.

۲- اعتقاد الحكماء (رسالة في ...)

الف: تهران، ۱۳۳۱ ش (۱۳۵۵)، جلد دوم مجموعه مصنفات، ب: تهران، ۱۳۵۴، ص ۷۴۱-۷۲۶، مجله گوهر، بنیاد نیکوکاری نوریانی. این رساله توسط حسین خلیقی در ۱۳۵۴ به فارسی ترجمه شده است: تهران، انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران.

۳- الالواح العمادية.

تهران، ۱۳۵۶ ش، سه رساله از شیخ اشراق

۴- الواح عمادي (ترجمه رساله قبل است که توسط خود سهروردی انجام گرفته است.)

جلد سوم مجموعه مصنفات، تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۵۵، ۱۳۷۲)

۵- بستان القلوب (روضة القلب)^۱

الف: چهارده رساله، تهران، ۱۳۴۰، رساله سیزدهم.

ب: جلد سوم مجموعه مصنفات، تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۵۵، ۱۳۷۲)

۶- پرتونامه

الف: چهارده رساله، تهران، ۱۳۴۰، رساله دوازدهم. ب: جلد سوم مجموعه مصنفات، تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۵۵)

۷- التلویحات اللوحیه والعرشیه (التلويحات)

العلم الاول فى المنطق: منطق تلویحات، حاشیه و تعلیقه از علی اکبر فیاض، تهران، ۱۳۳۴، دانشگاه تهران، شماره ۱۷۰.

العلم الثالث فى الالهیات: جلد اول مجموعه مصنفات، استانبول، ۱۹۴۵، تهران، (۱۳۷۲) (۱۳۵۵)

۸- حکمة الاشراق

الف: تهران، ۱۳۱۵، در ضمن شرح قطب الدين شيرازی، چاپ سنگی.

ب: جلد دوم مجموعه مصنفات، تهران، ۱۳۳۱ (۱۳۵۵، ۱۳۷۲)

۱. درباره صحت انتساب این رساله به سهروردی نگاه کنید به مقدمه دکتر نصر بر جلد سوم مجموعه مصنفات سهروردی ص ۵۵ به بعد.

حکمة الاشراق توسط هائزی کربن به فرانسوی و توسط دکتر سجادی به فارسی ترجمه شده است.

۹- رسالت الابراج (الكلمات الذوقية والنكات الشوقية، كلمات ذوقية)

تصحیح هائزی کربن، جلد سوم مجموعه مصنفات، تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۷۲، ۱۳۵۵)

۱۰- رسالت فی حالة الطفولية

الف: تهران، ۱۳۱۷، دور ساله. ب: تهران ۱۳۴۸ (۱۳۷۲، ۱۳۵۵) جلد سوم

مجموعه مصنفات

۱۱- رسالت الطیر (ترجمه فارسی رسالت الطیر ابن سینا)

الف: اشتوتگارت، ۱۹۳۵، سه رسالت درباره تصوف، ب: تهران، ۱۳۴۰، چهارده

رساله به نام ذوالفصائل اخسیکتی (آقای سیزوواری در این اتساب به خط ارفته است)^۱

ج: تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۷۲، ۱۳۵۵) جلد سوم مجموعه مصنفات

۱۲- رسالت فی حقيقة العشق (مونس العشاق)

الف: اشتوتگارت، ۱۹۳۴، به نام مونس العشاق The lover's friend همراه با شرح

فارسی رسالت العشق. ب: تهران، به اهتمام دکتر مهدی بیانی، مجله پیام نو، شماره ۷.

ج: تهران، ۱۳۴۷، به اهتمام سیدحسین نصر، نشریه معارف اسلامی، شماره ۷. د: تهران،

۱۳۴۸ (۱۳۷۲، ۱۳۵۵)، جلد سوم مجموعه مصنفات

۱۳- روزی با جماعت صوفیان

الف: تهران، ۱۳۱۷، دور ساله. ب: تهران ۱۳۴۸ (۱۳۷۲ - ۱۳۵۵) جلد سوم

مجموعه مصنفات

در زمینه متن این رساله، تحقیق لغوی ذیل منتشر شده است:

واژه نامه بسامدی روزی با جماعت صوفیان سهروردی، فراهم آمده مینواحمدی

فرهنگستان زبان ایران، بنیاد شاهنشاهی فرهنگستانهای ایران، تهران، ۱۳۵۶.

۱۴- صفیر سیمرغ (در احوال اخوان تجرید)

الف: اشتواتگارت، ۱۹۳۵م، سه رساله در تصوف. ب: ۱۹۳۹م، با ترجمه فرانسوی، مجله هرمس، جلد سوم، مجموعه سوم، به اهتمام هانری کرین. ج: تهران، ۱۳۷۲، ۵۵) جلد سوم مجموعه مصنفات.

۱۵- عقل سرخ

الف: اصفهان، ۱۳۱۹ به اهتمام دکتر مهدی بیانی، چاپ دوم: تهران، ۱۳۳۲، انجمن دوستداران کتاب، چاپ سوم: تهران، ۱۳۶۱، انتشارات مولی. ب: تهران، ۱۳۴۰، چهارده رساله، رساله یازدهم به نام داستان سیمرغ و کوه قاف (سیاح و باز). (آقای محمد باقر سبزواری در عدم انتساب این رساله و یافتن نام اصلی آن به خطا رفته است.)^۱ ج: تهران، ۱۳۷۲، ۵۵) جلد سوم مجموعه مصنفات.

۱۶- قصه الغربة الغربية

الف: تهران، ۱۳۳۱ (۱۳۷۲، ۵۵) جلد دوم مجموعه مصنفات، همراه با ترجمه و شرح کهن به فارسی.
ب: قاهره، ۱۹۵۲م، تصحیح احمد امین، همراه با دورساله حی بن یقطان ابن سینا و ابن طفیل.

در مقدمه کوتاه این قصه عرفانی سهور و در اشاره‌ای به داستان حی بن یقطان و سلامان و ابسال ابن سینا کرده است. این نکته ظاهراً باعث شده است احمد امین این قصه را نیز در شمار حی بن یقطان در دیف داستانهایی به همین نام از ابن سینا و ابن طفیل به حساب آورد. اما در متن قصه نامی از حی بن یقطان نیست و در واقع قصه الغربة الغربية از جایی شروع می‌شود که حی بن یقطان پایان گرفته است.

این رساله علاوه بر ترجمه فوق، در سال ۱۳۶۴ تحت عنوان بیگانگی در باخترازمین توسط حسین خراسانی به فارسی ترجمه و نشر شده است. تهران، بعثت.

۱۷- کلمة التصوف (کتاب فی التصوف یعرف بالکلمة، المقامات)

تهران، ۱۳۵۶، سه رساله

۱. همان، ص. ۵۰.

۱۸- لفت موران (رساله...)

الف: اشتوتگارت، ۱۹۳۴م، سه رساله در تصوف

ب: ۱۹۳۹م، مجله هرمس، به اهتمام هانری کربن

ج: تهران، ۱۳۴۸(۱۳۷۲، ۵۵)، جلد سوم مجموعه مصنفات.

۱۹- اللمحات فی الحقائق (اللمحات)

الف: بیروت، ۱۹۶۹، حقّقه و قدّم له امین المعلوف، (رساله دکترای او در دانشگاه

کمبریج) سلسله دراسات و نصوص فلسفیه، ش ۳، در النهار للنشر، همراه با مقدمه تحلیلی

و پیشگفتار انگلیسی. ب: قاهره، ۱۹۶۹، تحقیق مع مقدمه محمد علی ابوریان

ج: تهران، ۱۳۵۶، سه رساله. در تصحیح دکتر حبیبی تنها بخش سوم لمحات یعنی

الهیات آن منتشر شده است، که مناسب بود در پشت جلد کتاب به این مهم اشاره می‌شد.

۲۰- المشارع والمطارحات (المطارحات)

العلم الثالث (العلم الالهي): استانبول، ۱۹۴۵م، تهران، ۱۳۵۵(۱۳۷۲) جلد اول

مجموعه مصنفات.

۲۱- المقاومات

العلم الثالث (العلم الالهي): استانبول، ۱۹۴۵م، تهران، ۱۳۵۵ ش(۱۳۷۲) جلد اول

مجموعه مصنفات.

۲۲- هیاکل النور (الهیاکل النوریة)

الف: مصر، ۱۳۳۵ق (مقتطفات من الهیاکل النوریة مع زیادات من شرحها بالإضافة

إلى بعض مقتطفات من حکمة الاشراق، لحسن الكردي). ب: قاهره، ۱۳۷۷ق، هیاکل

النور للسهروردی الاشراقی، قدّم له و حقّق نصوصه مع تعلیقات الدکتور محمد علی

ابوریان، المکتبة التجاریة الكبرى. ج: مدارس هند، ۱۹۵۳م در ضمن شواکل الحور فی

شرح هیاکل النور جلال الدین دوانی، تصحیح د. محمد عبد الحق. د: مشهد، ۱۴۱۱ق در

کتاب ثلات رسائل للدوانی به تحقیق د. سیداحمد تویسر کانی، این رساله قبل از شرح

دوانی مستقلًا چاپ شده است.

۲۳- هیاکل النور فارسی

خود سه روردى متن عربى رساله را به فارسى برگردانیده است. تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۵۵، ۱۳۷۲) جلد سوم مجموعه مصنفات.

۲۴- یزدان شناخت (رساله...)

الف: تهران، ۱۳۱۶ ش، چاپ سنگى، رساله یزدان شناخت، به تصحیح حاج سید نصرالله نقوی.

ب: تهران، ۱۳۲۷ ش، رساله یزدان شناخت با مقدمه و تصحیح بهمن کریمی. (اوی این رساله را از آن عین القضاة همدانی می داند. با توجه به مقایسه مفاد این رساله با دیگر آثار شیخ اشراق، استناد آن را به سه روردى ترجیح دادیم.)

ج: تهران، ۱۳۴۸ (۱۳۵۵، ۱۳۷۲) جلد سوم مجموعه مصنفات.

۲-۳ . شرحها و تعلیقه های منتشر شده بر کتب سه روردى

شرحها و تعلیقه های چهار کتاب و رساله سه روردى منتشر شده است. این کتب عبارتنداز: آواز پر جبرئیل، حکمة الاشراق، رساله مونس العشاق، رساله قصه الغربة الغربية و هیاكل النور: عدد این شروح و تعالیق منتشر شده به نه می رسد.

اول: شرح آواز پر جبرئیل

توسط شارحی ناشناس در او اخر قرن ۷ یا اول قرن ۸ تصحیح مسعود قاسمی، معارف، دوره اول، شماره ۱ فروردین- تیر ۱۳۶۳، صفحه ۹۹-۷۷.

دوم: شروح و تعلیقات منتشر شده بر حکمة الاشراق

۱- شهر زوری، شمس الدین محمد (قرن ۷ق)، شرح حکمة الاشراق تصحیح و تحقیق و مقدمه تحلیلی دکتر حسین ضیایی تربتی، تهران، ۱۳۷۲، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه)

۲- قطب الدین شیرازی، محمد بن مسعود (م ۷۱۰ق)، شرح حکمة الاشراق چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۳ق، (افست چاپ سنگی، قم، انتشارات بیدار، بی تا)

۱. همان، ص ۵۷-۶۰، و نیز نگاه کنید به:

Nazmi, Reza; An Analytical Study of the persian Treatise on "Gnosis of God" (Yazdan - She-nakht) M.A. Thesis, Montreal institute of Islamic studies, MC Gill university, 1977.

۳- الہروی، محمد شریف نظام الدین احمد؛ انواریه ترجمه و شرح حکمة الاشراف سهور دری، نگاشته شده در ۱۰۰۸ق، متن انتقادی و مقدمه دکتر حسین ضیائی تربتی، و به اهتمام آستینم. تهران، ۱۳۵۸، (چاپ دوم، ۱۳۶۳ امیر کبیر) ترجمه و شرح پاره‌ای مسائل مهم در قسمت اول (مقدمه و مباحثی از فصل سوم مقاله ثالثة) و بر ملحظ مباحث مهم اشرافی در قسمت دوم از کتاب حکمة الاشراف.

۴- صدر المتألهین شیرازی، محمد بن ابراهیم (م ۱۰۵۰ق) تعلیقات علی شرح حکمة الاشراف لقطب الدین الشیرازی، در حاشیه شرح قطب الدین شیرازی منتشر شده است. (چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۳، افست چاپ سنگی، قم، بیدار)

۵- سجادی، دکتر سید جعفر؛ حکمة الاشراف، ترجمه و شرح، تهران، ۱۳۵۵ دانشگاه تهران، (چاپ چهارم، ۱۳۶۶). این کتاب در مقاله‌ذیل مورد نقد قرار گرفته است: اکبری، فتحعلی، گوهر، شماره ۶، ۱۳۵۷.

سوم: شرح مونس العشاق

الف: شرح مونس العشاق، به اهتمام اسپیس (Spies)، مجله الابحاث الفلسفیة، ج ۲، ۱۹۳۲-۳۳ ب: شرح مونس العشاق، به تصحیح دکتر سید حسین نصر و مظفر بختیار، تهران، ۱۳۵۰، انتشارات مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، مجموعه متون فارسی، شماره ۱.

ج: شرح مونس العشاق، توسط شارحی ناشناس در اوایل قرن ۷ یا اوائل قرن ۸ (ظاهر اهمان شارح آواز پر جبرئیل)، تصحیح مسعود قاسمی، معارف، دوره چهارم، شماره ۱، فروردین-تیر ۱۳۶۶، صفحه ۱۶۴-۱۴۹.

چهارم: شرح قصّة الغرية الغربية

ترجمه و شرح کهن قصه الغرية الغربية، به تصحیح هانری کرین، مجموعه دوم مصنفات، تهران، ۱۳۳۱ (۱۳۵۵-۱۳۷۲)

پنجم: شرح رساله هیاکل النور

الدوانی، جلال الدین محمد بن اسعد (م ۹۰۸)؛ شواکل الحور فی شرح هیاکل النور، در ثلات رسائل تحقيق الدكتور السيد احمد تویسر کانی، مشهد، ۱۴۱۱ مجمع البحوث الاسلامية الآستانة الرضوية المقدّسة.

۲-۴ . دیگر متون منتشر شده فلسفه اشراق

پس از اینکه با آثار منتشر شده شیخ اشراق و نیز شروح و تعلیقات منتشر شده بر کتب وی آشنا شدیم، اینک نوبت به آن رسیده است که آثار مستقل دیگر اشراقیان را بر شماریم. یعنی آثار مستقل شهرزوری، قطب الدین شیرازی، ابن کمونه و ریزی.

۱- شهرزوری، شمس الدین محمد نژهه الا رواح و روضة الافراح (تاریخ الحكماء) تصحیح خورشید احمد، حیدرآباد ۱۹۷۶ م. تاریخ الحكماء شهرزوری دوباره فارسی ترجمه و منتشر شده است: ۱- تهران، ۱۳۱۶ ش، ترجمة ضیاء الدین دری ۲- تهران، ۱۳۶۵ ش، ترجمة مقصود علی تبریزی (نگاشته شده در ۱۰۱۱ ق) همراه با دیباچه‌ای درباره تاریخنگاری فلسفه به کوشش محمد تقی دانش پژوه و محمد سرور مولای. با توجه به تکیه فراوان فلسفه اشراق بر آراء حکماء باستان ایران و یونان، تاریخ فلسفه یا به عبارت صحیحتر تاریخ فلاسفه از دیدگاه یک حکیم اشراقی امری مهم است که شهرزوری با محدودیتهای همه تاریخنگاری‌های فلسفی گذشته‌ما به رشتہ تحریر درآورده است. بخش سه‌روری تاریخ الحكماء قدیمی ترین و معتبرترین منبع شناخت آثار و زندگی مؤسس فلسفه اشراق را به دست می‌دهد و بارها مستقلابه عربی یا فارسی منتشر شده است.

۲- قطب الدین شیرازی، محمد بن مسعود؛ درة التاج لغرة الدجاج. سه بخش از این کتاب منتشر شده است:

یک: بخش فاتحه (در فضیلت، حقیقت و اقسام علوم)، جمله اول در منطق، جمله دوم در فلسفه اولی، جمله سوم در علم اسفل (علم طبیعی) و جمله پنجم در علم اعلی (علم الهی) به کوشش و تصحیح سید محمد مشکو، تهران، ۱۳۱۷ ش چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۵ ش، انتشارات حکمت.

دو: فن دوم (در تلخیص ماجستی بطلمیوس، فن سوم در ارشماتیقی (خواص اعداد)، فن چهارم در علم الحان (موسیقی)) از جمله چهارم کتاب در علم اواسط (علم ریاضی): تصحیح سید حسن مشکان، تهران

سه: قطب سوم در حکمت عملی و قطب چهارم در سلوک راه حق از خاتمه کتاب، به اهتمام ماهدخت بانو همایی، تهران، ۱۳۶۹ شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. با این

حساب حدود ۶۰٪ از متن درۀ التاج منتشر شده است. درۀ التاج دائرة المعارف بزرگ علوم عقلی به زبان فارسی است و رگه‌های فلسفه اشراقی بخوبی در آن هویدا است.

۳- ابن کمونه، سعدین منصور؛ الجدید فی الحکمة، به کوشش حمید و عیدالکبیسی، بغداد ۱۴۰۳ق. این کتاب حاوی مسائل عمومی فلسفه است.

۴- ریزی، اسماعیل بن محمد (قرن ۷ق)؛ حیات النقوص (فلسفه اشراق به زبان فارسی) به کوشش محمد تقی دانش پژوه، تهران، ۱۳۶۹ش، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار. این کتاب بر سیاق تلویحات و مطارحات شامل سه فن منطق، طبیعی و الهی نگاشته شده است. این کتاب توسط علیرضا ذکارتی قراگزلو مختصرأً معرفی شده است: نشر دانش، سال دوازدهم، شماره ۶، مهر و آبان ۱۳۷۱، صفحه ۵۴).

۵- کتابها و مقالات منتشر شده عربی و فارسی درباره فلسفه اشراق اوّل: کتابها و مقالات عربی

۱- ابوریان، محمد علی؛ اصول الفلسفة الاشراقية عند شهاب الدين السهروردي؛ قاهره، ۱۹۵۲م، چاپ دوم ۱۹۶۹، چاپ سوم، ۱۹۸۷، دار المعارف الجامعية، اسکندریه. این کتاب مفصلترین اثری است که به زبان عربی درباره سهروردی منتشر شده است. مطالب کتاب بیشتر مبتنی بر تحقیقات هانری کرین ولوی ماسینیون است، لکن شامل برخی اطلاعات تازه درباره زمینه تاریخی عصر سهروردی و علت تکفیر اوست. این کتاب توسط دکتر محمد علی شیخ به نام مبانی فلسفه اشراق از دیدگاه سهروردی در سال ۱۳۷۲ش در سلسله انتشارات دانشگاه شهید بهشتی (شماره ۲۴۳) به فارسی ترجمه و منتشر شده است. از دکتر ابوریان مقاله نظریة الامامة بين الباطنية والسهروردي در سال ۱۹۵۱م در مجله الثقافة و نیز تصحیح هیاکل النور (قاهره، ۱۹۵۷) و اللمحات في الحقائق (۱۹۶۹) از آثار سهروردی منتشر شده است.

۲- بدوى، عبدالرحمن، شخصیات قلقة فی الاسلام، دراسات الاف بینها و ترجمها؛ دراسات اسلامیه شماره ۳، قاهره ۱۹۴۶م، طبع ۲ قاهره ۱۹۶۴م دار النحضرۃ العربیہ. این کتاب کم حجم ترجمه مقالات ولوی ماسینیون و هانری کرین درباره سه شخصیت بزرگ اسلامی سلمان فارسی، حلاج و سهروردی است. مطالب بخش

سهروردی آن فراهم آمده از دورسالهٔ ذیل است:

- ۱- ترجمهٔ مقالهٔ هانری کربن از فرانسه به عربی به نام السهروردی الحلبی مؤسس المذهب الاشرافي (نشرت جماعت‌الدراسة الإيرانية، رقم ۱۶، باریس ۱۹۳۶م)
- ۲- ترجمهٔ متن رسالهٔ آواز پرجبرئیل و ترجمهٔ مقدمهٔ تحلیلی هانری کربن. ویل کراوس از فرانسه به عربی (مجلة آسیایی ۱۹۳۵م)
- ۳- الکیالی، سامی، السهروردی؛ قاهره ۱۹۵۵م، دارالمعارف، نوایع الفکر العربي رقم ۱۳، ۱۰۰ صفحه. این کتاب کم حجم از دو بخش فراهم آمده است؛ بخش اول ترجمان عربی تحقیقات پژوهشگران غربی دربارهٔ سهروردی است. بخش دوم، نمونه‌ای از آثار مختلف سهروردی می‌باشد.
- ۴- مصطفی حلمی، محمد؛ ۴/۱: آثار السهروردی المقتول، تصنیفات‌ها و خصائصها التصوفیه والفلسفیه، مجلة كلية الآداب، جامعة القاهرة، المجلد ۱۳، الجزء الاول، مايو ۱۹۵۱م. ص ۱۷۸-۱۴۵. ۴/۲: ذیل مقاله السهروردی S.Van Den Bergh در دائرة المعارف الإسلامية، ج ۱۵ تحت عنوان تعليق «السهروردی و حکمة الاشراف»، ص ۳۱۱-۳۰۰. هر دو مقاله، حاوی نکاتی نسبتاً تازه است.

لازم به ذکر است تحقیقات انجام گرفته دربارهٔ سهروردی و فلسفهٔ اشراف در زبان عربی هیچیک منبع دست اوّل به حساب نمی‌آید و غالباً سرچشم‌های گرفته از تحقیقات غربی در این زمینه است.

دوّم: کتب و مقالات فارسی

در زبان فارسی دربارهٔ فلسفهٔ اشراف و اندیشهٔ سهروردی چهار کتاب و تعدادی مقاله منتشر شده است:

الف: کتابها

- ۱- دانا سرشناس، اکبر؛ افکار سهروردی و ملاصدرا یا خلاصه‌ای از حکمت الاشراف و اسفار، تهران، ۱۳۱۶ش (چاپ سوم تهران، ۱۳۴۸ش)، ۳۵ صفحه. این رسالهٔ مختصر اولین قدم در معرفی اندیشهٔ سهروردی در زبان فارسی به حساب می‌آید.
- ۲- امام، سید محمد کاظم؛ فلسفه در ایران باستان و مبانی حکمة الاشراف و افکار و

آثار و تاریخچه زندگانی سهروردی. تهران، ۱۳۵۳ش، از سلسله انتشارات بنیاد نیکوکاری نوریانی، شماره ۵.

این کتاب ابتدا به صورت مقالاتی در مجله گوهر ۲ و ۳ منتشر شده است. کتاب آقای امام، حدود بیست سال پس از انتشار توسط آقای فاطمی نیامورد نقد قرار گرفته است: «شیخ اشراق در دام تهمت»، مجله گلچرخ، شماره ۴، آبان ۱۳۷۱، ص ۱۱-۵.

۳- سجادی، سید جعفر؛ «شهاب الدین سهروردی و سیری در فلسفه اشراق» تهران، ۱۳۶۳، انتشارات فلسفه، فلسفه در جهان سوم، شماره ۷، ص ۱۵۶.

این کتاب، همان مقاله آقای دکتر سجادی در جشن نامه هانری کربن (زیر نظر سید حسین نصر، تهران ۱۳۵۶، ص ۱۲۶-۶۳) به نام شهاب الدین سهروردی و فلسفه اشراق با تغییراتی جزئی است امام تأسفانه در کتاب از سوی نویسنده یا ناشر به این نکته اشاره نشده است. این کتاب توسط دکتر سید جواد طباطبایی نقد شده است: «شیخ بازمقتوں»، نشر دانش، سال پنجم، شماره ۲۰م، بهمن و اسفند ۱۳۶۳، صفحه ۳۷-۳۴.

ضمناً موارد اختلاف این مقاله با مقدمه ایشان بر ترجمه و شرح حکمة اشراق (تهران، ۱۳۵۵) نیز بسیار ناچیز است.

۴- ابراهیمی دینانی، غلامحسین؛ شعاع اندیشه و شهود در فلسفه سهروردی، تهران، ۱۳۶۴، انتشارات حکمت، مجموعه آشنایی با فلسفه اسلامی، شماره ۹، ص ۷۱۰.

این کتاب مفصلترین و جدی‌ترین تحقیقی است که در زمینه فلسفه اشراق در زبان فارسی منتشر شده است. نویسنده بجای آنکه خود را به شرح احوال و خصوصیت آثار و نحوه زندگی سهروردی مشغول دارد، به متن مسائل و ماهیت افکار شیخ اشراق بر مبنای مراجعه مستقیم به آثار وی پرداخته است. کار دکتر دینانی در زمینه سهروردی یک کار فلسفی است، حال آنکه اکثر کارهای پیشین تاریخ فلسفه به حساب می‌آید.

ب: مقالات^۱

در این بخش علاوه بر مقالات، کتبی که بخشی از آنها به افکار سهروردی اختصاص

۱. در گردآوری مقالات از چهار جلد کتاب فهرست مقالات فارسی دکتر ایرج افشار سود جسته‌ایم.

- یافته، نیز معرفی شده است.
- ۱- ایزوتسو، توشی‌هیکو؛ اندیشه اشراقی، ترجمه همایون همتی؛ کیهان فرهنگی، شماره ۱۰۷.
 - ۲- بنوادل، محمد افضل؛ حکمت‌الاشراق؛ عرفان جلد ۲۵، ۱۳۴۰، شماره ۳ و ۴.
 - ۳- پرham، باقر، «تأملی در تعبیر سه‌روردی از سرانجام نبرد اسفندیار با رستم در شاهنامه و آثار و تنایج آن در تاریخ اندیشه و سیاست ایران» مجله ایران‌شناسی، سال ۵ ص ۳۲۴-۳۵۲.
 - ۴- پورنامداریان، تقی؛ رمز و داستانهای رمزی در ادب فارسی، تحلیلی از داستانهای عرفانی فلسفی ابن‌سینا و سه‌روردی تهران ۱۳۶۴، چاپ سوم ۱۳۶۸، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، در این کتاب رمز و راز رسائل قصه‌الغربة‌الغربية، آواز پر جبرئیل، عقل سرخ، روزی با جماعت صوفیان، فی حالة الطفولية، مونس العشاق، لغت موران، رسالتة الطیر، صفیر سیمرغ و رسالتة الابراج سه‌روردی مورد بحث واقع شده است.
 - ۵- ترجمانی‌زاده؛ عرفان و اشراق؛ نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، ج ۱، شماره ۷۶ و ۷۷.
 - ۶- جهانگیری، محسن؛ حکمت اشراق، در کتاب فلسفه در ایران، تهران، ۱۳۵۸، ص ۱۷۹-۲۰۷.
 - ۷- چمیه، محمد اختر؛ خدمات خلفای شیخ سه‌روردی، معارف اسلامی ش ۲۲، پائیز ۱۳۵۴، ص ۴۵۵۶.
 - ۸- حبیبی نجفقلی، ۱- آیات قرآنی در توجیه آراء فلسفی از نظر سه‌روردی، هفتمنین کنگره تحقیقات ایرانی ج ۳، ۱۳۵۶، ص ۷۵-۵۰. ۲- منابع نو افلاطونی در فلسفه شهاب‌الدین سه‌روردی، ششمنین کنگره تحقیقات ایرانی، ج ۲، ۱۳۵۷، ش ۱۱، ص ۹۶-۱۰۶.
 - ۹- حلبي، على اصغر، ۱- شرح احوال و افکار شیخ اشراق، تلاش، ش ۱۱، (۱۳۴۷) ۵۴-۵۸. ۲- سه‌روردی یا شیخ اشراق، فصل ۱۸ از کتاب تاریخ فلسفه ایرانی از آغاز اسلام تا امروز ۱۳۴۹ (چاپ دوم، ۱۳۶۱).

- ۱۰- دافا سرشت، اکبر؛ سهروردی، نامه آستان قدس، ج ۹، ۱۳۵۱، ش ۲.
- ۱۱- رضا نژاد، غلامحسین. ۱- تجدید حکمت اشراق و تأسیس آن از مبانی فلسفه باستان؛ چیستا، ۱، ۱۳۶۰.
- ۱۲- شیخ مقتول، شهاب الدین سهروردی و حکمت اشراق، چیستا، ۱، ۱۳۶۰، ص ۲.
- ۱۳- رضوی، سید اطهر عباسی؛ تأثیر حکمت اشراق و فلسفه میرداماد و ملاصدرا در شبہ قاره هندو پاکستان، جاویدان فرد، ج ۴، ش ۲ پاییز ۱۳۶۰.
- ۱۴- سجادی، سید جعفر؛ ۱- «فلسفه اشراق، نور و ظلمت»، مهر، ۱۰، ص ۷۶.
- ۱۵- ترجمه مقدمه قطب الدین شیرازی بر حکمت الاشراق، هنر و مردم، ش ۱۴۹، اسفند ۱۳۵۳.
- ۱۶- حواس پنچگانه از نظر فلسفه اشراق، ادبیات تهران، ج ۲۳، ۱۳۵۵، ش ۱ و ۲.
- ۱۷- حکمت سهروردی، فلسفه شماره ۴، پاییز ۵۶، ص ۴-۳۷.
- ۱۸- شریعتی، محمد تقی؛ بررسی منطق سهروردی و مقایسه آن با منطق ارسطویی، مقالات و بررسیها، ش ۱۳/۱۶ (۱۳۵۲)، ۳۲۹-۳۱۸.
- ۱۹- ضیایی، حسین. ۱- «مشاهده، روش اشراق و زبان شعر، بحثی پیرامون نظام فلسفه اشراق شهاب الدین سهروردی»، ایران نامه، سال ۸، شماره ۱، زمستان ۱۳۶۸، ص ۹۴.
- ۲۰- «معرفی و بررسی نسخه خطی شجره الهیه اثر فلسفی شمس الدین محمد شهرزوری»، ایران شناسی، سال ۲، شماره ۱، بهار ۱۳۶۹، ص ۱۰۹-۸۹.
- ۲۱- «شهرزوری»، ایران نامه، سال ۹، شماره ۳، تابستان ۱۳۷۰، ص ۴۱۰-۳۹۶. مقدمه تحلیلی دکتر ضیایی تربیتی بر متن مصحح انواریه و شرح حکمة الاشراق شهرزوری از جمله تحقیقات قابل اعتنای فلسفه اشراق در زبان فارسی است.
- ۲۲- کربن، هانری
- ۲۳- «روابط حکمت اشراق و فلسفه ایران باستان» ترجمه احمد فردید و گلشن، نشر ستاد انجمن ایران شناسی، تهران ۱۳۲۵ ش. این مقاله در مجله سخن مورد نقد قرار گرفته

- است (سال سوم، مهر ۱۳۲۵، شماره چهارم، ص ۳۰۶).
- ۲- «فلسفه اشراق» بخش هفتم از جلد اول تاریخ فلسفه اسلامی، تهران ۱۳۴۱، ترجمه دکتر اسدالله مبشری تهران، ۱۳۵۲ ش (چاپ دوم، ۱۳۵۸) ص ۲۹۲-۲۷۲.
- ۳- «شهاب الدین یحیی سهروردی» در کتاب ارض ملکوت، کالبد انسان در روز رستاخیز از ایران مزدایی تا ایران شیعی، ۱۹۶۰ م (چاپ دوم ۱۹۷۸) ترجمه سید ضیاء الدین دهشیری، تهران ۱۳۵۸ ش، مرکز ایرانی مطالعه فرهنگها. ص ۱۹۸-۱۷۹.
- ۴- «جریان اشراقی» در جلد دوم تاریخ فلسفه اسلامی، ترجمه جواد طباطبایی، تهران ۱۳۷۰، انتشارات کویر با همکاری انجمن ایران شناسی فرانسه، ص ۱۳۲-۱۲۶.
- ۵- سه فیلسوف آذربایجانی (۱- سهروردی، شیخ اشراق ۲- وودت تبریزی ۳- رجبعلی تبریزی) در کتاب «فلسفه ایرانی، فلسفه تطبیقی»، تهران، ۱۹۷۶ م، ترجمه جواد طباطبایی، تهران، ۱۳۶۹ ش، انتشارات توسعه ۱۰۵-۸۰. و نیز بحث «سهروردی مجدد» در بخش «چهار تقدير تطبیقی فلسفه ایرانی پس از ابن رشد» در همین کتاب ص ۱۲۱-۱۸۱. بحث اول قبلًاً توسط محمد غروی ترجمه و در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه آذربایجان چاپ شده است (شماره ۲۹، ۱۳۵۶ ص ۱۹۶-۱۶۱).
- لازم به ذکر است تحقیقات اصلی کربن بویژه مقدمه‌های تحلیلی وی بر مجموعه مصنفات شیخ اشراق که حاوی ژرف ترین پژوهش‌های موجود درباره فلسفه اشراق است، هنوز به فارسی ترجمه نشده است.
- ۱۷- محمدی، مجید؛ سهروردی و فلسفه نبوت؛ کیهان اندیشه، شماره ۵۲، ص ۱۰۰.
- ۱۸- مرتضوی، منوچهر؛ نظری به آثار و شیوه اشراق؛ ادبیات تبریز، ۲۴، ۲۴؛ ۱۳۵۱ ص ۳۴۱-۳۰۹.
- ۱۹- مشکور، محمد جواد و غروی اصفهانی، حسن؛ زندگی و فلسفه شیخ اشراق و کشته شدن او در قلعه حلب و آرامگاه‌وی در آن شهر، نشریه انجمن آثار ملی، ش ۱ (بهار ۱۳۵۵)، ص ۹۵-۱۰۸.
- ۲۰- معین، محمد، ۱- حکمت نوریه، مجله دانشکده ادبیات ج ۹، ش ۳-۴۴، ۳-۲۹.

- ۲- حکمت اشراق و فرهنگ ایران، مجله آموزش و پرورش، سال ۲۴، آبان ۱۳۲۸، شماره‌های ۲ تا ۸، این مقاله در مجموعه مقالات دکتر معین جلد اول ص ۴۵۳-۳۷۹.
- منتشر شده است، تهران ۱۳۶۴ ش (چاپ دوم ۱۳۶۸) مقاله‌ای قابل تأمل در موضوع خود است.
- ۱۱- ملکشاهی، حسن؛ ۱- بررسی افکار خاص سهروردی، مقالات، بررسیها، ش ۲۹/۲۸ (۱۳۵۶)، ۹۹-۱۳۵.
- ۱۲- دراسة آراء سهروردی و افکاره حول فلسفة الاشراق، مقالات و بررسیها، ش ۳۰.
- ۱۳- مناقبی، جواد؛ شیخ اشراق و روش فلسفی او، مقالات و بررسیها، ج ۱، ش ۳ و ۹۴-۸۱ (۱۳۵۶).
- ۱۴- منزوی، علینقی؛ ۱- اشراق در سده هفتم میلادی، کاوه [جدید] ۹، (۱۳۵۰)، ص ۱۶۷-۱۴۷.
- ۱۵- منزوی، علینقی؛ ۲- اشراق هندو ایرانی و نبوت اسرائیلی؛ کاوه [جدید] ۹، (۱۳۵۰)، ص ۲۲۴-۲۱۸.
- ۱۶- موحد دیلمقانی، صمد، از افلاطون به سهروردی، کیهان ماه، ج ۱، ش ۲، شهریور ۱۳۴۱، ص ۱۷۳-۶۱۸.
- ۱۷- موحد، صمد؛ تصوف در آثار سهروردی، ادبیات تربیت معلم، ش ۶ (دی ۱۳۵۸)، ص ۱۵۴-۱۳۹.
- ۱۸- موسوی بهبهانی، علی؛ وجوده تمایز حکمت مشاء و حکمت اشراق، هزاره ابن سینا، تهران ۱۳۶۰، ص ۳۰۳-۲۸۷.
- ۱۹- نصر، سیدحسین؛ ۲۷
- ۲۰- «شهاب الدین سهروردی مقتول»، در تاریخ فلسفه در اسلام، میان محمد شریف، ۱۹۶۳م. ترجمه به فارسی رضا ناظمی تهران ۱۳۶۲، ص ۵۶۰-۵۲۹.
- ۲۱- سهروردی و اشراقیان، در سه حکیم مسلمان، هاروارد ۱۹۶۳م، ترجمه احمد آرام، تهران ۱۳۴۵ (چاپ چهارم ۱۳۵۴)، ص ۶۱-۹۸. و نیز مجله نگین، شماره ۱۱۰، تیر ۱۳۵۳، ص ۶۶-۶۲.

- ۳- نکاتی چند درباره شیخ اشرف شهاب الدین سهروردی؛ نشریه معارف اسلامی، شماره ۲۴۵، ۱۳۴۵ ش. چاپ شده در کتاب «معارف اسلامی در جهان معاصر» تهران ۱۳۴۸ (چاپ سوم، ۱۳۷۱) ص ۱۲۲-۱۱۵.
- ۴- مجموعه کارهای دکتر نصرتی در این زمینه با حذف موارد تکراری در مقالات، از تحقیقات روشنمند در زمینه فلسفه اشراق به حساب می‌آید.
- ۵- نصرتی، نور الله؛ سه تمثیل اشراقی، تابستان ۴۷.
- ۶- وحیدی، حسین؛ پژوهشی در فرزان فروغ (حکمت الاشراق)، چیستا، سال ۳، شماره ۸، اردیبهشت ۱۳۶۵، ص ۶۰۸-۶۰۰ و سال ۴، شماره ۱۳۶۵ (۱۳۶۵) ص ۹۷-۱۰۲.
- ۷- همتی، همایون؛ عالم مثال از دیدگاه اشراق، مشکوکه ۳۹، تابستان ۱۳۷۲، ص ۹۳-۱۰۵.
- ۸- گفتگویی در باب حکمت اشراق، با دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی، دکتر علی دهباشی، دکتر سیدمصطفی محقق داماد، کیهان اندیشه، شماره ۴۷.

۳. آثار منتشر نشده فلسفه اشراق

نرذیک به یک چهارم آثار سهروردی و بیش از سه چهارم آثار دیگر حکماء اشراقی هنوز منتشر نشده است. در این بخش ضمن دو فصل به معرفی این آثار پرداخته‌ایم.

۱- آثار منتشر نشده سهروردی در این فهرست، گزارش شهرزوری را مبنای قرار داده‌ایم. آنچه به نظر وی انتسابش به سهروردی قطعی شمرده شده را در قسمت اول آورده‌ایم. در قسمت دوم آثاری که به نظر شهرزوری مشکوک شمرده شده و نیز کلیه آثار منتشر نشده که از سوی دیگر فهرستگاران آثار سهروردی گزارش شده اما در فهرست شهرزوری نیامده است را آورده‌ایم. به عبارت دیگر در قسمت اول اصل را بر عدم انتساب اثر به سهروردی دانسته، مگر خلافش اثبات شود و در قسمت دوم اصل را بر عدم انتساب دانسته مگر خلافش محقق گردد. حرف آخر را در باب آثار منتشر نشده سهروردی آنگاه می‌توان زد که کلیه نسخ خطی آثار وی گردآوری شود و مورد مدافعت و تأمل و تطبیق واقع گردد و قبل از چنین تحقیقی، هر گزارشی ناقص و

قابل تأمل خواهد بود. و فهرستی که بدنبال می آید نیز از این قاعده مستثنی نیست.
الف: آثاری که به نظر شهرزوری قطعی الاستناد به سهورودی هستند و هنوز منتشر
 نشده‌اند:

- ۱- ادعیه متفرقه
- ۲- اشعار عربی و فارسی^۱
- ۳- البارقات الالهیة (المبارقات الالهیة)
- ۴- تسخیرات الكواكب و تسبيحاتها
- ۵- التسبیحات و دعوات الكواكب (رشحات و دعوات الكواكب)
- ۶- تسبيحات العقول و النقوس و العناصر
- ۷- التنقیحات في الاصول (نفحات في الاصول)
- ۸- التلویحات (العلم الثاني في الطبیعی)
- ۹- الدعوات الشمسمیه (دعوات الطبایع التمام)
- ۱۰- رسالة تفسیر من کتاب الله و خبر من رسول الله (ص) (تفسیر القرآن على آرایه)
- ۱۱- رسالة غایة المبتدی
- ۱۲- رسالة المراج (کربن در انتساب این رساله به سهورودی تردید کرده است).^۲
- ۱۳- الرقیم القدسی (الرقم القدسی) بنظر امین معلوم این رساله همان «الواردات و
 التقديسات» است.^۳
- ۱۴- الرمز المومی
- ۱۵- شرح الاشارات (به زبان فارسی)
- ۱۶- طوارق الانوار
- ۱۷- کتاب الصبر

۱. مشهورترین اشعار سهورودی، حائیه اوست با این مطلع (ابداً تحن اليكم الارواح ووصالكم ريحانها والراح) نگاه کنید به نزهه الارواح شهرزوری، معجم الادباء یاقوت و سه رساله در تصوف اسپیس و ختنک، و نیز ریتر.
 ۲. مقدمه فرانسوی مجموعه مصنفات سهورودی، ج ۱.
 ۳. مقدمه امین معلوم بر الممحات، بیروت، ۱۹۶۹.

- ۱۸- لوامع الانوار
- ۱۹- مبدء و معاد (به زبان فارسی)
- ۲۰- المشارع و المطارات (العلم الاول في المنطق، العلم الثاني في الطبيعي)
- ۲۱- المقاومات (العلم الاول في المنطق و العلم الثاني في الطبيعي)
- ۲۲- مکاتبات الى الملوك و المشايخ
- ۲۳- النغمات السماوية
- ۲۴- الواردات الالهية
- به نظر ابوریان رسائل ۱ و ۴ و ۵ و ۶ و ۹ و ۲۴ همگی اجزاء رساله بزرگتری به نام «الواردات والقدسات» را تشکیل می دهند.^۱
- ۲۵- ضمناً شهرزوری مواعظی رادراتهای کتاب تاریخ الحکماء خود از سهروردی ذکر کرده است.^۲
- ظاهرأً بعضی از این عنوانین از آن اثر واحدی است و بعضی اجزاء یک اثر، اینکه آیا همه این آثار به جامانده است یا نه، و اینکه هر یک در کدام کتابخانه یافت می شود و نیز تحقیق انتساب کدام اثر را به سهروردی اثبات می کند محتاج پژوهشی گسترده است.
- ب: دیگر آثار منتشر نشده منسوب به سهروردی
- ۱- الأربعون اسم الادريسيه (الاربعون اسمًا، الاسماء الادريسيه)^۳
- ۲- تحفة الاحباب، بنظر ابوریان این کتاب یا ملخص المستصفی غزالی است یا همان التنقیحات فی الاصول^۴
- ۳- تخمیس البرده^۵
- ۴- التعرف للتصوّف^۶

۱. ابوریان، اصول الفلسفه الاشرقيه عند شهاب الدین سهروردی، قاهره، ۱۹۸۷، ص ۵۸.
۲. تاریخ الحکماء شهرزوری، ترجمه مقصود علی تبریزی، ص ۴۶۴-۴۷۴.
۳. ابوریان، اصول الفلسفه الاشرقيه، ص ۵۶ و نیز بروکلمن، حاجی خلیفه.
۴. همان، ص ۵۷.
۵. بروکلمن، حاجی خلیفه.
۶. ابوریان، ص ۵۵.

- ۵-رساله فی ذم الدنيا و مدح الفقر (رساله فقر)^۱
- ۶-السراج الوهاج (شهرزوری در استناد آن به سهروردی تردید کرده است).^۲
- ۷-سكنات الصالحين (سکینة الصالحین) (کربن در استناد آن به سهروردی تردید روا
می داند)^۳
- ۸-شرح اسماء الہی^۴
- ۹-صندوق العمل^۵
- ۱۰-کشف الغطاء لاخوان الصفا^۶
- ۱۱-المناجات^۷
- ۱۲-كتب فی السیمیا تنسب الیه^۸
- ۱۳-تفسیری بر فصوص فارابی^۹
- ۱۴-رساله ای فاقد عنوان درباره جسم، حرکت، ریوبیه، معاد، وحی و الهام^{۱۰}
- ۱۵-رساله ای فاقد عنوان در وجود^{۱۱}
- ۱۶-رساله مختصری در حکمت (منطق، طبیعی و الهی)^{۱۲}

۱. بروکلمن و حاجی خلیفه.
۲. بنقل از مصطفی حلمی و ابوریان: شهرزوری درباره این رساله گفته است «والا ظهر انه ليس له». این عبارت در متن عربی نزهه الا رواح (در مقدمه نظر بر جلد سوم مجموعه مصنفات) و ترجمة فارسی مقصود علی تبریزی نیافتم.
۳. ماسینیون، مقدمه فرانسوی کربن جلد اول مجموعه مصنفات سهروردی.
۴. نصر، معارف اسلامی در جهان معاصر، ص ۱۱۹.
۵. خوانساری، روضات الجنات، سرگذشت سهروردی.
۶. ریتر، حاجی خلیفه، بروکلمن و ابوریان (برخلاف نظر ابوریان، شهرزوری رساله ای با این عنوان را ذکر نکرده است).
۷. ابوریان، ص ۵۵.
۸. شهرزوری، نزهه الا رواح.
۹. نصر، مقاله شهاب الدین سهروردی مقتول، در تاریخ فلسفه در اسلام، ج ۱، ص ۵۵۳: «تفسیری بر فصوص فارابی به سهروردی منسوب است که هنوز نشانی از آن یافت نیامده است».
۱۰. ریتر، مصطفی حلمی.
۱۱. نصر، معارف اسلامی در جهان معاصر، ص ۱۱۹ «در ۱۳۴۰ چند رساله در کتابخانه رضا در رامپور هند دیدم که یکی از آنها درباره وجود است و با آنچه تاکنون از او شناخته شده است کاملاً فرق دارد.»
۱۲. ریتر، مصطفی حلمی.

۳-۲ . دیگر کتب منتشر نشدهٔ فلسفهٔ اشراق

الف: شروح منتشر نشدهٔ آثار سهروردی

بک: شروح الالواح العمادية

۱-التبریزی، ودود بن محمد؛ مصباح الارواح فی کشف حقائق الالواح (الاشراق) نگاشته شده در سال ۹۳۰ق. شرح تفصیلی بر الالواح العمادية. کربن فقرات مفصلی از آن را به فرانسه ترجمه کرده است.^۱

۲-شرح فارسی بر الواح عمادی که مؤلف آن نامعلوم است.^۲

دو: شروح التلویحات

۳-شهرزوری، شمس الدین محمد (قرن ۷ق)، التنقیحات فی شرح التلویحات.^۳

۴-ابن کمونه، سعد بن منصور (۶۸۳ق) التنقیحات فی شرح التلویحات.^۴

شهرزوری و ابن کمونه هردو بر تلویحات سهروردی شرح نگاشته‌اند و نام هردو ظاهراییکی است. کربن در مقدمه جلد اول مجموعه مصنفات از هردو شرح یاد کرده و شرح ابن کمونه را بیدع و جدی توصیف کرده است.

۵-العلامه الحلی، الحسن بن یوسف بن مظہر (م ۷۱۶) حل المشکلات من کتاب التلویحات^۵

۶-حزین لاهیجی، محمد علی (م ۱۱۸۰)، تعلیقه بر تلویحات شیخ مقتول.

سه: شروح و حواشی حکمة الاشراق

۷-الجرجانی، میر سید شریف (م ۸۱۲) شرح حکمة الاشراق^۶

۸-التبریزی، نجم الدین، محمود؛ تعلیقات علی جزء من حکمة الاشراق^۷

۱. کربن، فلسفه ایرانی و فلسفهٔ تطبیقی، ص ۹۴.

۲. ابوریان، ص ۵۴.

۳. رینر، ابوریان، کربن.

۴. سجادی، دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

۵. رجال العلامة الحلی، ص ۴۷.

۶. فلوگل، حاجی خلیفه، کشف الظنون ۶۸۴-۵۱ ابوریان، ص ۵۳.

۷. رینر، ابوریان، ص ۵۳.

- ۹- التبریزی، ودود بن محمد، حاشیة علی حکمة الاشراق^۱
- ۱۰- العلامة الحلی، الحسن بن یوسف بن مطهر (م ۷۱۶) شرح حکمة الاشراق^۲
- ۱۱- السبزواری، ملاهادی، حواشی بر حکمة الاشراق^۳
- ۱۲- عبدالکریم (متوفی در حدود ۹۰۰ق)، حاشیه فارسی بر شرح حکمة الاشراق قطب الدین شیرازی.^۴
- ۱۳- حزین لاهیجی، محمدعلی (م ۱۱۸۰) حواشی بر شرح حکمة الاشراق.
- چهار: شرح رسالة الابراج (الكلمات النوقيه والنکات الشوقيه)
- ۱۴- الشهرودى البسطامی، علی بن مجد الدین؛ شرح رسالة الكلمات النوقيه^۵
- پنج: شرح کلمة التصوف
- ۱۵- حزین، محمدعلی اصفهانی (از حکماء قرن ۱۲ متوفی در بنارس) شرح کلمة التصوف^۶
- شش: شرح اللمحات
- ۱۶- الحمدانی (الحمدانی) نظام الدین محمود بن فضل تودی؛ شرح اللمحات^۷
- هفت: شروح هیاکل النور
- ۱۷- غیاث الدین منصور بن محمد الدشتکی (م ۹۴۰ یا ۹۴۹ق)، «اشراق هیاکل النور لکشف ظلمات شواکل الغرور»^۸ غیاث الدین منصور این کتاب را در نقد شرح ملا جلال دوانی بر هیاکل النور نگاشته است.

۱ . کربن، در سرزمین اسلام ایرانی، ج ۴، ص ۳۳۵.

۲ . امین، اعیان الشیعه، ۴۰۶/۵.

۳ . طالبی مقدمه شرح منظومه.

۴ . حاجی خلیفه، کشف الظنون، ج ۱، ص ۶۸۴-۵.

۵ . بروکلمن، ریتر، ابوریان، ص ۵۵.

۶ . نصر، سه حکیم مسلمان، ص ۱۸۲.

۷ . ابوریان، ص ۵۳. امین معلوم در مقدمه اللمحات، مخطوط در کتابخانه احمد ثالث، ۳۲۵۱، استانبول.

۸ . نسخه این کتاب در کتابخانه آقای مشکوک موجود است.

- ۱۸-اللاهيجى، عبدالرزاق، شرح هياكل النور^۱
- ۱۹-العلوى، محمد بن محمود، شرح هياكل النور^۲
- ۲۰-نوعى، يحيى بن نصوح (م ۱۰۰۷) حاشيه بر هياكل النور^۳
- ۲۱-الانقراوى، اسماعيل مولوى (م ۱۰۲۰) شرح تركى بر هياكل النور بنام «ايضاح الحكم»^۴
- ۲۲-حزين لاهيجى، محمد على (م ۱۱۸۰) حاشيه بر شرح هياكل النور^۵

هشت: شرح المناجاة

- ۲۳-الاسفراينى، ابو مظفر، شرح المناجاة^۶

ب: دیگر کتب منتشر نشده فلسفه اشراق

فارغ از شروحى که بر آثار شیخ اشراق نوشته شده است، کتبی نیز مستقل در زمینه فلسفه اشراق به رشته تحریر در آمده است. بخش منتشر نشده این آثار عبارتند از:

۱-شهرزورى، شمس الدین محمد، الشجرة الالهية فى علوم الحقائق. اثری جامع و مفصل در فلسفه اشراق. قطب الدین شیرازی در درةالتاج از این کتاب متاثر شده است. میرداماد در قبسات و صدرالمتألهین در اسفار بارها از آن یاد کرده‌اند. الشجرة الالهية شامل

۱. الحر العاملی، محمد بن الحسن؛ امل الامل، تحقیق السيد احمد الحسینی، قم ۱۳۶۲ش، القسم الثانی، ج ۲، ص ۱۴۷: جالب اینکه شیخ حر تأییف دیگری برای مولی عبدالرزاق ذکر نکرده است. میرزا عبدالله افندی در ریاض العلماء (قم ۱۴۰۱) ص ۱۱۲ پس از نقل کلام امل گفته است: «ولكن لم اسمع له شرح الهياكل فلاحظ». سیدمحسن امین در اعیان الشیعه (بیروت ۱۴۰۳) ج ۷، ص ۴۷۱ شرح هياكل راجزء تأییفات فیاض لاهيجى ذکر کرده است و نیز نگاه کنید به الفربیة (۱۴ ص ۱۷۶ و روضات الجنات ج ۴ ص ۱۹۶ و مفاخر اسلام، ج ۷، دانشنمندان لاهيجان علی دواني، ص ۵۸ و ۵۹).

۲. ابو ریان، ص ۵۴.

۳. حاجی خلیفه، کشف الظنون، ۲۰۴۷/۲.

۴. همان.

۵. ر.ک: به شرح احوال دانشنمند بزرگ شیخ محمد علی حزین لاهيجى نوشته علی دواني در کتاب مفاخر اسلام، جلد هفتم، دانشنمندان لاهيجان، تهران ۱۳۷۲، ص ۲۴۰-۲۳۲. علاوه بر چهار شرح و حاشیه حزین بر آثار سهروردی دو کتاب ذیل نیز در میان آثار او دیده می‌شود: شرح الرساله شیخ شهاب الدین سهروردی مقتول و رساله بحث با شیخ سهروردی دروغیت. اولی را به دلیل احتمال اشتراك با چهار کتاب قبلی دومی به دلیل اشتراك با شهاب الدین ابوحفص عمر سهروردی از متن به حاشیه انتقال داده شد.

۶. ابو ریان، ص ۵۵.

پنج رساله است: اولی: فی المقدمات و تقاسیم العلوم، الثانیة، فی ماهیة الشجرة و تفاصیل العلوم الالهیة، الثالثة: فی الاخلاق و تدبیر السياسة الرابعة: فی العلوم الطبیعیة، الخامسة، فی العلوم الالهیة و الاسرار الربانیة.^۱

۲- شهرزوری، الرموز و الامثال اللاهوتیة فی الانوار المجردة الملکوتیة.

وی در این کتاب از جمله بعضی دواعی فیثاغورثیان را توضیح داده است.

۳- ابن کمونه، سعد بن منصور، الکاشف، که همان رسالت فلسفی ابن کمونه است و

شامل یك دوره کامل منطق، طبیعت و الهیات است.^۲

۴- قطب الدین شیرازی، محمد بن مسعود، درۃالتاج لعزۃ الدباج، فن اول از جمله

چهارم (علم او سط یعنی ریاضی) در اسطقسات اقلیدس، و قطب اول در اصول دین و قطب دوم در فروع دین از خاتمه کتاب.^۳

۵- قطب الدین شیرازی، حاشیه بر حکمة العین کاتبی قزوینی.^۴

۱. ر.ا: مقدمه پر مایه دکتر ضیایی ترتیبی به شرح حکمة الاشراق شهرزوری، تهران، ۱۳۷۲.

۲. سجادی، دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

۳. مقدمه جعفر زاهدی بر حکمة العین کاتبی و شرح شمس الدین محمد بن مبارکشاه بخاری، مشهد، ۱۳۵۳.